

**СЪСТОЯНИЕТО КАТО ПРИЧИНА:
КОНСТРУКЦИИТЕ С *КАКЪВТО* И *КАКТО* С ПРИЧИННО ЗНАЧЕНИЕ**

ЕЛЕНА Ю. ИВАНОВА

САНКТПЕТЕРБУРГСКИ ДЪРЖАВЕН УНИВЕРСИТЕТ
e.y.ivanova@spbu.ru

Освен основната си функция конструкциите с *какъвто* и *както* в българския език могат да изразяват причинно-следствена връзка между ситуацияите, представени в главното и в подчиненото изречение. При причинна употреба на двете конструкции подчиненото изречение изразява статичен признак, служещ като обосновка на ситуацията, посочена в главното изречение. Наред с това между тези два модела има семантична диференциация: *какъвто* обикновено въвежда узуален (устойчив) признак, а *както* – предимно временен признак. Направени са и наблюдения относно средствата, с които преводачи от български на руски предават разглежданото причинно значение. Липсата на аналогични конструкции в руския език изисква подбор на функционално еквивалентни средства, изразяващи причина както в простото, така и в сложното изречение.

Ключови думи: състояние, причинно-следствени отношения, релативни изречения, подчинени изречения за начин и сравнение, български език, руски език

**STATE AS A CAUSE: CAUSAL CONSTRUCTIONS WITH *КАКЪВТО*
AND *КАКТО***

ELENA YU. IVANOVA

ST.PETERSBURG STATE UNIVERSITY
e.y.ivanova@spbu.ru

Apart from their main function, the Bulgarian constructions with *какъвто* and *както* can express causal relations between the situations described in the main clause and the subordinate clause. The paper shows that in the causal use of both constructions the subordinate clause expresses a static feature, serving as a justification of the situation presented in the main clause. In addition, there is a semantic differentiation between the two models: *какъвто* normally expresses a usual (permanent) feature, while *както* denotes mostly a temporary (episodic) feature. Observations on the means used by Russian translators to convey this kind of causal meaning are also put forward.

Keywords: state, causal relations, relative clauses, manner clauses, Bulgarian, Russian

Увод

Състоянията често представляват обект на изследване поради това, че се каузират от една или друга ситуация (Р): *Треперя от студ; Радвам се на промените; Притесних се, че ще закъснеем* и др. В тази статия се анализира противоположният случай, а именно – конструкциите, изразяващи състояние (устойчиво или временно), което от гледна точка на говорещия служи като причина или обосновка на ситуацията или твърдението Р, вж. примери (1) и (2):

- 1.а. *Какъвто си е схватлив, бързо вниква в положението.*
- 1.б. *А и какъвто е лакомник, бас държа, че ще се върне за вечеря.*
- 2.а. *Както беше отслабнал, беше невъзможно да доплува.*
- 2.б. *Както беше ядосан, никак не ми се щеше да го питам.*

Както е известно, причинно значение в българския език се изразява не само със специални съюзи за причина (*защото; понеже; тъй като; поради това, че; благодарение на това, че* и др.), които изграждат типични полипредикативни причинни конструкции¹, но и с неспециализирани средства, за които причинната семантика е производна, вторична.

Като такива неспециализирани причинни съюзи в българската езиковедска литература се посочват съюзите *че, да, като, както* и някои други, макар че списъкът варира при различните автори. Така например в частта за сложни съставни изречения за причина в Академичната граматика (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 373) не са включени конструкциите с *какъвто* и *както* в иначе подробния списък от допълнителни средства за означаване на причинна връзка: наред с *че, да, задето* са посочени също така и *сякаш, като че (ли), нали, негли, чунким, божем, зер, да не би да*.

Доколкото ни е известно, причинното значение при разглежданите тук съюзни средства в българския език е забелязано за пръв път от Руселина Ницолова. При описанието на относителните изречения в Академичната граматика авторката изтъква, че подобна семантика се проявява при препозитивната употреба на релативни изречения с *какъвто*: „Когато подчиненото изречение с *какъвто* е в препозиция спрямо главното изречение, може между двете предикативни единици да се появи и причинно-следствена зависимост“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 312). Малко по-късно тази идея е развита и в книгата „Българските местоимения“, където подобно заключение се прави и за конструкциите с *както* (Ницолова/Nitsolova 1986: 144–147); виж също отделна студия (Ницолова/Nitsolova 1977), която е изцяло посветена на сложните изречения с *както*.

Подробен списък на неспециализираните съюзни средства, които освен основната си семантика могат да изразяват и причинно значение, е представен от П. Радева (Радева/Radeva 2012). Авторката изброява изречения

със следните съюзи, които могат да се преосмислят като причинни: *доколкото*, *задето*, *както*, *докато*, *кога* (Радева/Radeva 2012: 139–141) и *какъвто* (Радева/Radeva 2012: 135).

Нашата статия е посветена на две от тези конструкции – с *какъвто* и с *както*.

Материалът за изследването включва 230 примера с *какъвто* и *както* с причинно значение, основната част от които (над 80%) са от Българския национален корпус (БНК)², а останалите са извлечени от паралелните българско-руски и руско-български корпуси³, от Google или са предложени от носители на българския език.

1. Подчинени изречения с *какъвто*

1.1. Релативни изречения с *какъвто*

Както е известно, изменяемият⁴ релатив *какъвто* е „релатив за качествен признак“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 142). „*Какъвто* се употребява като кореферентен релатив на признак на antecedента от главното изречение“ (Коева/Коева 2017: 198). Р. Ницолова отбелязва: „Относителното местоимение *какъвто* за разлика от *който* не замества определяемото си цялостно, а отправя само към неговата качествена страна или към отделно негово свойство“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 311). С *какъвто* се означава сравнение, установява се „тъждество, респ. липса на тъждество между качество или свойство на един и същ предмет в различно време или на различни предмети“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 311):

3. *Не съм, **какъвто** бях някога.*
4. *Той си беше, **какъвто** си е.*
5. *Помислих си за Лоръл, **каквато** я видях за последно.*
6. *Изгарях от любов, **каквато** преди не познавах.*
7. *Какво им е лошото на тези дрехи? Проста кройка, **каквато** са използвали множество човешки култури.*
8. *Това бе чудовищна грешка, **каквито** се случват на война!*
9. *Налегнала ме е умора, **каквато** рядко съм усещал преди.*

За изреченията с *какъвто* е възможно да няма съвпадане на квантификацията на референтите на опорното съществително и на релатива, което понякога води и до липса на съгласуване по число, както е например в (8).

Подчиненото изречение с изменяемия релатив *какъвто* по-често е в постпозиция. Възможна е употребата на корелативните местоимения *същият*, *такъв* (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 312), които могат и да се изпускат, напр.:

- 10.а. *Аз те харесвам такава, **каквато** си.*
- 10.б. *Измина доста време и ти вече не си същият, **какъвто** беше.*

Подчиненото изречение може да бъде в препозиция в случаи като (11), когато в задпоставното главно изречение стои корелатът *такъв* и с цялото

изречение „се означава близост в качествено отношение между два предмета, но без да се означава предикатът на сравнението – *какъвто* поема неговата роля“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 144).

11. *Каквото* лицето, *таквоз* и *сърцето*.

В съвременните концепции такива изречения (или поне част от тях) се анализират като максимализиращи (maximalizing) (вж. Grosu, Landman 1998). С. Коева ги описва като подвид максимализиращи изречения по признака квалитативност наред с групата максимализиращи изречения по квантитативен признак: „В български има два типа максимализиращи изречения: такива, в които се изразява степента на качествен (квалитативен) признак и се използва релативът *какъвто* (*релативни изречения с квалитативен релатив*)“, „и такива, в които се изразява степента на количествен (квантитативен) признак и се използва релативът *колкото* (*релативни изречения с квантитативен релатив*)“ (Коева/Коева 2019: 60); примерите и нотацията в (12) също са по С. Коева.

12.а. *Това е* [QualP [NP *страх*]_i, [CP [QualP *какъвто* ϕ_i] *не съм изпитвал досега*]].

12.б. *Ще ти набеля* [QuanP *толкова* [NP *ябълки*]_i, [CP [QuanP *колкото* ϕ_i] *кажеш*]].

1.2. Подчинени изречения с *какъвто* с причинна семантика

1.2.1. Подчиненото изречение с *какъвто* с причинна употреба има **тясно ограничена семантика** – то изразява устойчив (узуален) признак на X (обекта на характеризацията), с който се обяснява ситуацията или твърдението P. Основният онтологичен тип на X е с признак *лице*, като с качествата на X (изразени с подчиненото изречение, въведено с *какъвто*) се аргументира твърдението на говорещия относно поведението на X, неговото състояние или единична постъпка, показани посредством главното изречение:

13. *Повярва, или какъвто беше скептик, се престори, че вярва.*

14. *...какъвто беше къс и дебел, не беше и твърде пъргав при бягане.*

15. *И каквато си беше безразсъдна, Мери хукна подире му.*

По-рядко се срещат разнособектни предикации със същата семантика: качеството на лицето X се представя като основание за ситуацията P, като X по един или друг начин влияе върху тази ситуация, вж. пример (16). Така, в (16.а) *какъвто* въвежда постоянно качество на субекта (например директорката на офиса), което определя общото състояние в организацията:

16.а. *Каквато си е строга, как няма да има ред в офиса.*

16.б. *Не мога да се преборя с него, какъвто е отърничав.*

Много по-рядко се срещат имена, означаващи животни, имена на събития и предмети (примерите (17.а) и (17.г) са конструирани от носител на българския език):

17.а. *Кучето ми, **каквото** е страхливо, няма да излезе, когато е светло.*

17.б. *...змиите не могат да отварят врати. – Не, но **каквито** са гъвкави, може да се промъкнат почти през всяка цепнатина, без да ги забележи човек.*

17.в. *...гаси се и пак се пуска, и **каквото** е бавен, по 7–8 секунди зарежда (за компютър).*

17.г. *Продажбите, **каквито** са ниски, ще ни доведат до фалит.*

Морфологичният тип сказуемо в зависимото изречение е ограничен до субстантивни или адективни предикати, които представят квалификативна характеристика на обекта X, вж. примерите от БНК: *каквото (си) е/беше женолюбец / грубиян / пияница / деспот / мъжага; огромен / едър / стеснителен / космат / работлив / упорита / буйна / стара / уредна / мръсна / навъсена / глупава / хитра / слабичка*, които могат да имат пояснения или да са съчинително свързани: *изкусен в обноските си към жените; мършав и тънък; припрян и нетърпелив; дребничък и немощен* и др. Ето и още примери:

18. ***Каквато** е завейна, като нищо ще се хвърли на врата на някой Тригорин (Вл. Даверов).*

19. *Петнадесет? Или може би шестнадесет? Не бе възможно, **каквато** е мъничка, да е много по-възрастна.*

20. ***Каквото** беше тежък, ако падне от такава височина, сигурно ще се убие на място.*

21. ***Каквото** беше луд на тема доказателства, сигурно щеше да поиска доказателство и за това.*

22. *Очевидно момичето, **каквато** е красавица, е била приятна компания, а не пречка по време на пътуването ти.*

Постоянният характер на признака, който се въвежда от подчиненото изречение с *каквото*, често се маркира допълнително с модифициращата частица *си* в едно от нейните модални значения – да се представи дадено качество или състояние като обичайно, присъщо за неговия носител (Петрова/Petrova 2008: 126; Петрова/Petrova 2012: 363), да се подчертае присъщност, неизменност на признака (Иванова, Петрова/Ivanova, Petrova 2017: 94):⁵

23. *Вашият роднина, **каквото си** е мошеник, с извинение, спокойно би прибягнал до услугите на такива като него.*

24. *Мама, **каквато си** е пъзла, сигурно всеки момент ще дотича, за да види дали всичко е наред.*

25. *Сделката била изгодна, а и тя – **каквато си** е алчна – се договорила за всичките хиляда.*

Посочените ограничения върху типа на сказуемото стесняват и възможните темпорални форми на копулата – те са предимно в сегашно време и в имперфект.

1.2.2. Подчинените изречения с причинно значение, въведени с релатива *какъвто*, се характеризират със **специфични структурни и синтактични свойства**, които ги отличават от обичайните релативни изречения с *какъвто*, дори и от онези от тях, които съдържат адекватен или субстантивен предикат.

1) Позицията на изречението с *какъвто* в причинно значение е много по-свободна, отколкото при обичайното релативно изречение. Освен постпозицията на подчиненото изречение става възможна и препозицията му относно опорната дума, включително и началното положение на подчиненото изречение спрямо главното (това е отбелязано и от Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 1986: 143–144)), при това препозицията е най-типичният вариант при причинна употреба.

Нека припомним, че за обичайните релативни употреби на *какъвто* препозиция се допуска само при наличието на корелативния компонент *такъв*, както в пример (11) по-горе. Единствено *каквото* позволява препозиция и без корелативно показателно местоимение (*Каквото имаш да казваш, казвай*), но конструкции със свободния релатив *каквото*, както вече посочихме (вж. бележка 4), не изразяват причинно-следствена връзка.

2) Корелативното *такъв* не се среща в нашата извадка при причинната употреба на изреченията с *какъвто*, срв. обаче (26) като трансформация на пример (18) с възможното добавяне на *такъв*, и то само в съюзен комплекс с релатива *какъвто*:

26. *А пък тя, такава, каквато е завеляна, като нищо ще се хвърли на врата на някой Тригорин.*

При причинна употреба не се използва и корелативното *същият*. При обичайните релативи дадените корелати (*такъв*, *същият*) са доста разпространени, вж. примери (10) и (11).

3) С причинно значение *какъвто* заема предимно⁶ субектна позиция в подчиненото изречение, докато при „обичайната“ му употреба няма такова ограничение: дори при копулативната форма на подчиненото изречение възможностите са повече: *какъвто* може да се появи не само в позицията на подлога, но и (най-често) се използва в предикативна позиция, вж. (3), (4), (10).

Както посочва С. Коева (Коева/Коева 2017: 202), релативите в българския език, включително *какъвто*, могат да се въвеждат с предлог. При причинна употреба тази възможност не съществува – всички случаи са безпредложни.

4) В подчиненото изречение с причинна употреба не се използва лексикално дублиране на опорната дума от главното изречение, което е възможно при чисто релативни конструкции (*И сега ти си един от избраните му слуги, агент на Сянка. Убиец, точно какъвто убиец беше преди*), както и дублиращите местоимения *този*, *такъв*.

Конструкцията с *какъвто* с причинна семантика позволява и илокутивна употреба, при която е налице „връзка между пропозиционалното съдържание на едната клауза в състава на сложното изречение и илокутивната модалност на другата“ (Пекелис/Pekelis 2015). В (27) и (28) причинното отношение „възниква между ситуацията, изразена в подчиненото изречение, и речевия акт, чрез който се формулира въпрос, изразен чрез главното изречение“ (Заика/Zaika 2019: 19; Пекелис/Pekelis 2013), срв. напр. вербализирана въпросителна модалност за (27.а): <Аз питам> *дали ще ни разбере, какъвто е глупава*.

27.а. *Дали ще ни разбере, какъвто е глупава?*

27.б. *Може ли да ме изгони, какъвто е опърничав?*

28.а. *И какъвто е хубавица, за какво да плаче?*

28.б. *А Николета, какъвата е проста, с какво ли може да впечатли свекървата?*

Материалът ни дава примери за илокутивна употреба само при въпросително главно изречение. В извадката липсват примери на изречения с подбудителна (императивна) модалност, където заповед към действието, изразено в главното изречение, се аргументира от признака на X, изразен в зависимото изречение.⁷

1.2.3. Понеже в руски не се открива причинна трансформация на българските релативни изречения, при **превода им на руски език** се използват други средства за изразяване на причинно значение.

В изследваните текстове, съдържащи професионални преводи (от платформата на Националния корпус на руския език⁸), се откриват следните похвати за превод, всеки от които потвърждава, че преводачите осъзнават причинното значение на българския модел.

1) Специализирани руски причинни съюзи:

29. *Второ – за да се създаде подвеждащо впечатление, че Недьо Недев е сътрудникът на професора в подмянето и открадването на стъкленницата и че той е ликвидирал третия съучастник, Марина Спасова, за да не би тя да издаде в случай на провал, какъвто е нервна и лабилна, него и професора.*

Во-вторых, чтобы создать ложное впечатление, будто Недьо Недев соучастник профессора в подмене и похищении склянки и он же ликвидировал третьего соучастника – Марину Спасову, которая могла бы выдать его и профессора в случае провала, поскольку она особа нервная и неуравновешенная (руски).

2) Средства за изразяване на причинно значение на равнището на простото изречение, напр. предложна група:

30. *...дори някой да я следи, не вярвам тя да го забележи, какъвто си е простосърдечна.*

...будут за нею следить, нет ли, ей, при ее простодушии, этого все равно не заметит (руски).

3) Оценъчна номинация, включваща аргументирация признак:

31. ...**каквато** е хитра, тя избягва нарочно да гледа към мене.

Ета хитрюга нарочно избегает смотреть в мою сторону (руски).

4) Деепричастни конструкции, преди всичко с формата *будучи* (която добре се съчетава с именните предикати), вж. (32). В пример (33) е използван деепричастен израз *пребывая в состоянии*, който обикновено изразява временно състояние, а не устойчив признак, но в контекста е коригиран лексикално (в обычном своем состоянии):

32. Явно, че гори от желание да ми съобщи някои новини, но **каквато** си е методична, изчаква всяко нещо да дойде с времето си.

Моя приятелница определено горит желанием сообщить мне какие-то новости, но, будучи человеком методичным, она придерживается принципа: всему свое время (руски).

33. Майка ми, **каквато** си бе латаргична, едва ли мислеше да се дразни.

Мать, пребывая в обычном своем латаргическом состоянии, и не думала расстраиваться (руски).

В паралелния корпус не се наблюдават (поради малкия му обем) и други възможни средства, напр. обособени определителни конструкции с причинно значение или различни показатели за обосновка в рамките на съчинително свързаните части, напр. частицата *же*: *Каквато е хитра – Она же хитрая* (руски).

2. Подчинени изречения с *както*

2.1. *Както* като съюз при подчинени изречения за начин и сравнение

В Академичната граматика се посочва, че българският съюз *както* влиза в групата съюзи за начин и сравнение (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 367). Посочва се също така, че *както* може да въвежда подчинени сравнителни изречения за начин, напр. (34), и подчинени несравнителни изречения за начин, напр. (35). По повод на втория вариант авторката на раздела Р. Ницолова прави важна за нашата тема забележка: признакът, означен със сказуемото в подчиненото изречение, „много често представлява състояние на субекта в главното изречение – затова в разглежданите изречения с *както* изобилствуват именните сказуеми с прилагателни или причастия“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 367). Както ще видим, този вариант на изреченията за начин с *както*, напр. (35), може да е станал основа за причинното преосмисляне на разглеждания тип изречения:

34.а. Тя те лъже, **както** е излъгала и другите.

34.б. Може би той се държеше точно така, **както** трябва да се държи човек у дома си (П. Вежинов).

35.а. **Както** е застанал мирно по войнишки, Стоил прави въздържан и кратък жест с ръка и посочва към насипа на окопа (Й. Йовков).

35.б. **Така както** беше целият потънал в работата си, той внезапно чу тих, далечен повик... (П. Вежинов).

2.2. Изречения с *както* с причинна семантика

В причинната си употреба *както*, според изследвания материал, въвежда предимно зависими изречения, означаващи временно състояние на обекта X, което според говорещия служи като обосновка или причина на друго състояние или действие P, за което се съобщава в главното изречение. Това обаче не е единственото значение на причинните употреби на *както*: по-долу ще се спрем и върху лексикализиран модел с инферентивно (епистемично) причинно значение (2.2.3).

Първо ще разгледаме двата варианта на изреченията за причина с *както*, в които се изразява състояние. Те съдържат именни или глаголни предикати.

2.2.1. Както с именни предикати. Начините за изразяване на временното състояние в зависимата предикация са обичайните за българския език: предпочитат се именни предикати с причастни форми, напр. (36) – (38), по-редки са адективните именни предикати, означаващи временен признак, напр. (39), както и предложните групи, напр. (40) – (41). Лексемата, която съдържа признак, назоваващ състояние, може да бъде изпусната, напр. (42), но и в такъв непълен вид моделът предполага прочит като съобщение за временно състояние (*както* е ‘в такова състояние’). Примерите по-долу са от БНК:

36. **Както** беше наелектризирана, съзнанието ѝ внезапно се изпразни от мисли.

37. **Както** беше ядосан, Мат щеше да го наръга, ако се опиташе.

38. Уви, **както** беше задъхан, можеше най-много да изхърка заплашително.

39. **Както** беше пиян, не можеше да се надява дори да го надхитри.

40. Той, **както** е с дрехите, може да се удави!

41. **Както** беше с токчета, очите ѝ бяха на едно ниво с неговите.

42. Сега, **както** е, и гол да го съблечеш, няма да усети.

Ето и други предикати от извадката ни от БНК: *уморен, изтощен, вързан, сгъната, гладна, мокър и лигав, насочен към нас, с токчета, с дрехите, със завързани очи и ръце, без нито едно пени, покрито с широка червена мантия, далече сега.*

Признакът *лице* за X е съществен, но не и определящ, като имената на предмети се срещат по-рядко:

43.а. *Ще ви дам малко чай. Нямам захар, но и на голо да го изпие, както е топъл, ще ви подкрепи – рече тя.*

43.б. *Толкова е тънък и се слива, както е напоен с кръв, с тъканта на сляпото черво.*

Материалът съдържа и примери с именни предикати, означаващи устойчив признак (8% от извадката), така че ограничението, свързано с изразяване на временно състояние, тук невинаги се реализира, вж. (44):

44.а. *Както е къорав, и на телците вика „добър вечер“, защото ги мисли за училищни настоятели.*

44.б. *Наблюдавал съм го, неведнъж и не десет пъти съм го виждал да идва и да се застоява тука... А както е млад и лекомислен, не е чудно, че го подозират в лоши намерения.*

Важно е да се подчертае, че субстантивните предикати не се срещат в конструкцията с *както* в причинната ѝ функция.

2.2.2. Както с глаголни предикати. Представените в 2.2.1 примери са само една част от възможните употреби на *както* с причинна семантика. Другата подгрупа се състои от резултативи, изразени със стативни (основно плусквамперфектни) форми. Те включват, първо, предикати за вътрешно състояние (*както е/беше прогизнал / побеснял / понапълял / отслабнал / изгладнял*) и второ, резултативи с глаголи за позиция: *както е/беше застанал / седнал / отметнал глава*:

45. *Както беше прогизнал, знаеше, че може да премръзне, щом се спуснеше нощта.*

46. *Както беше отслабнал, беше невъзможно да доплува.*

47. *Така, както беше застанал, тя нямаше никаква възможност да го избегне.*

48. *Той навярно се отегчаваше, както бе седнал без компания, и сам каза: Ела да пием по една водка.*

Както виждаме от 2.2.1 и 2.2.2, по отношение на темпоралните характеристики и морфологичния тип на зависимия предикат тези конструкции са по-свободни от причинните модели с *каквѣто*. Но в съпоставка със съюза *както* за начин и сравнение (т.е. в сравнение с типичното значение на този съюз, при което сказуемото всъщност няма никакви темпорални и морфологически ограничения) при причинната употреба на *както* тези варианти са по-ограничени, което е свързано със семантиката за състояние. При причинната употреба морфологичният тип на предиката може да бъде както именен (2.2.1), така и глаголен (2.2.2), като предикати, изразени със съществителни, са изключени. Темпоралните форми включват сегашно време, имперфект, както и статалния перфект и плусквамперфект.

Измежду структурните характеристики на анализирания модел няма специфични свойства, които да позволяват да бъде смятан за самостоятелна конструкция. Както и други „подчинени несравнителни изречения за начин“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 367–368), тези изречения:

1) свободно се употребяват в препозиция спрямо главното изречение;

2) проявяват предпочитание към „именните сказуеми с прилагателни или причастия“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 367);

3) не допускат корелатите *така* и *тъй* в главното изречение, като тези показатели могат само понякога да образуват композита с *както*, срв. примера на Р. Ницолова за „несравнителното“ *както* (35.б) и примера ни с причинното *както* (47).

2.2.3. Третият тип употреби на *както* с причинно значение са **лексикализирани инферентивни конструкции**. Като инферентивни (епистемични) се определят причинните конструкции, които предпоставят следното тълкуване: ‘говорещият може да твърди Р, защото Q’ (Лунд/Lund 2004: 164; Пекелис/Pekelis 2015). Всъщност инферентивното значение може да бъде открито и в част от разгледаните по-горе употреби на *какъвто* и *както*, но случаите, представени в примери (49) – (52), показват, че при третия тип става дума за лексикализация на конструкцията с функцията, подобна на „вметнати коментиращи изречения“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 312), като се използва ограничена група глаголи: глаголи за движение (в преносна употреба) и фазисни глаголи. Допускат се и динамични форми на първата група глаголи, вж. (51).

49. *Както е тръгнало, след месец ще стане още по-скъпо.*

50. *Както беше потръгнало, новото съдържание на бурканчето скоро щеше да му потрябва.*

51. *Така, както вървеше, събранието щеше да продължи до утре.*

52. <Арда, Тунзос, Велека и Ерма... Лом, Истос, Янтра, Панега, Дунаве... Родопе...> – *Стой, стой!... – Както си почнала, май ще разкажеш цялата ни география...*

За разлика от разгледаните конструкции с *какъвто* и *както* този модел не изразява състояние.

2.2.4. В руския език на конструкции от типа, представен в 2.2.1 и 2.2.2, съответстват изречения, които съдържат причастни (53) и деепричастни обособени части с причинна семантика, включително конструкции с *будуци* (54):

53. *Коридорът, както е задръстен от стара изпочупена мебел, не ме изпълва с благоговение* (Б. Райнов).

Коридор, заставленный старой поломанной мебелью, не внушает мне благоговения. (руски)

54. *Той навярно се отегчаваше, както бе седнал без компания, и сам каза: Ела да пием по една водка* (Б. Райнов).

Он, наверное, скучал, будучи без компании, и сам сказал: Пойдем выпьем водочки. (руски)

На конструкциите с инферентивно значение в руския език съответстват изречения със специализирания епистемичен причинен съюз *судя по тому, что* (Заика/Zaika 2019: 17), като са възможни и изрази, аналогични

на българските: *Както е тръгнало / Както върви. – Как оно пошло / Как оно идет* (руски) и под.

Заключителни бележки

1. Конструкциите с *какъвто* и *както* са допълнително синтактично (от полипредикативен тип) средство за изразяване на причинно значение в българския език. Спецификата им на фона на други периферни (неспециализирани) средства с причинна функция е, че съобщават за наличието на статичен признак като основание за твърдението, изразено в главното изречение. При това те са семантично диференцирани: изреченията с *какъвто* въвеждат устойчив признак, а изреченията с *както* показват тенденция за въвеждане на временен признак, т.е. временно състояние.

Тази семантична спецификация частично се определя от морфологичния предикатен тип, който зависи от съюзното средство: субстантивните предикати са възможни само в конструкцията с *какъвто*, глаголните предикати – само в конструкцията с *както*⁹. Съпоставката на други морфологични предикатни типове (адективни, причастни, предложни) в двата модела потвърждава посоченото разпределение на анализиранияте конструкции според критерия *устойчив признак – временен признак*.

2. Структурно-синтактичните ограничения при употребата на *какъвто*, когато въвежда изречения с причинна семантика, дават основание такива изречения да се разглеждат като специфична конструкция, докато моделът с *както* с причинно значение не показва съществени структурни отличия от изходните изречения за начин и сравнение. Това позволява да характеризираме тази употреба като семантичен подвид на основния модел „несравнителни изречения за начин“.

3. Това, което обединява двата типа неспециализирани средства за изразяване на причинно значение, е семантиката на сравнение¹⁰: тя е основна както за релатива *какъвто*, с който се означава сравнение и тъждество, така и за *както*, който изразява сравнително значение от адвербиален тип. Наред с това двата съюза са близки генетически и в по-ранни текстове *каквото* се появява в позицията на съвременното *както*: *Май каквото гледам, идат облаци от Балкана, хем са дъждовни* (И. Вазов) (вж. Ницолова/Nitsolova 1986: 146).

4. Направеният анализ на руските преводни съответствия на изречението с *какъвто* и *както* в причинно значение показва, че заради липсата на подобни употреби в руския език преводачите прибегват до широк спектър от средства за изразяване на причинно значение в рамките както на простото, така и на усложненото и сложното изречение.

5. Изследваните конструкции допълват списъка от средства, които изразяват устойчив или временен признак като причина (обосновка) на Р. Неведнъж е изтъквана възможността обособените определения, приложе-

ния и деепричастни конструкции да изразяват причинно значение. Така например въз основа на примери като *Дълбоко набожен и благочестиви, Марко полагаше голяма грижа да вдъхне на синовете си религиозно чувство* Е. Георгиева (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 225–226) посочва причината за обособяването на определителния израз: „нуждата това пояснение да се представи по някакъв начин и като основание, предпоставка, обяснение на това, за което става дума в изреченската единица – *тъй като / понеже беше набожен и благочестив*“. В изречението *Увлечени, те даже не си проговаряха* (Бл. Димитрова) „напълно е ясно, че обособената част *увлечени*, представена само от една дума, изразява причинност и дава обяснение за извършеното, съобщено във втората част на изречението“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 226).

Анализираните в настоящата статия структури представляват допълнително средство за изразяване на причина, което е синонимично на посочените случаи.

Благодарности

Изследването се осъществява в рамките на колективен проект, изпълняван с финансовата подкрепа на Руския фонд за фундаментални изследвания (№ 20-512-18005) и Фонд „Научни изследвания“, МОН, България.

Изказвам голямата си благодарност на Руселина Ницолова за коментарите по текста на статията, както и на участниците в Семинара по проекта, където беше представен доклад на същата тема, преди всичко на Светла Коева. Благодаря и на Светлозара Лесева за помощта при стиловата редакция на българския текст на статията.

Отговорността за всички решения, за евентуални пропуски или неточности е изцяло моя.

Acknowledgments: The reported study was funded by RFBR and BNSF, project number 20-512-18005.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Под причинни конструкции разбираме конструкциите, които изразяват отношения на каузация между две ситуации (Заика/Zaika 2019: 7), срв. (Cristofaro 2013). В посочената статия на Н. Заика (Заика/Zaika 2019) се анализира и варирането на типологичните параметри на полипредикативните конструкции със значение ‘причина’ в езиците по света.

² <http://search.dcl.bas.bg>

³ <https://ruscorpora.ru/new/search-para-bg.html>, <http://rbcorpus.com/index2.php>

⁴ В българския език се среща и неизменяемият релатив *каквото*, който се използва основно във функцията на свободен релатив. Тук той не се разглежда, тъй като причинното значение не му е присъщо.

⁵ Следвайки Г. Петрова (Петрова/Petrova 2012), смятаме, че наред с местоименните си функции българското *си* е развило редица функции на частица и може да се използва като приглаголен елемент, модифициращ, допълващ значението на цялата фраза. Измежду няколкото модифициращи употреби на частицата *си* се

откроява значението ‘присъщност на признака’, напр. *Тя си е припряна; Тя си е мълчалива.* „Употребата без *си* (*Тя е припряна*) може да означава, че тя е такава в момента или че е такава изобщо. Употребата на *си* внася ограничение и уточнява, че припряността е нейна постоянна поведенческа характеристика, т.е. че е присъща черта на личността ѝ“ (Петрова/Петрова 2012: 363).

⁶ При отсъствие на характеризиращ признак обаче позицията на *каквато* определяме като предикативна, както в примера: *Мъчно ми е за нея: защото, **каквато** е, трудно ще го забрави.* Друг начин на изразяване на причинно-следствена връзка се наблюдава в изречения като следното: *Слаба, **каквато** беше, госпожа Муратлийска надали щеше да изкара пътя* (И. Вазов). Тук причинната семантика се изразява не чрез релативното подчинено изречение, а чрез обособената част *слаба* (за причинно-следствените отношения при предпоставените обособени определения вж. ГСБКЕ/ GSBKE 1983: 237).

С. Коева обърна внимание и на примери като *Ще ги изям, **каквито** ги сготви вкусни.* Предполагаме, че тук *каквито*, което е с вградената вторична предикация, е с двойна синтактична връзка, в случая – обектна и субектна. Двойна е зависимостта и в други случаи на вторична предикация, включително и при тези с липсващ характеризиращ признак: *Но ако избухна, тя, **каквато** я познавам, ще се отбранява.*

⁷ При императивното главно изречение не се срещат примери с директно подчинена предикация с причинното *каквито*. Изречението с императивна модалност може да присъедини причинно сложно изречение (с друг причинен съюз или безсъюзно), в състава на което се съдържа интересуващата ни конструкция: *Легни си по-рано, **че каквито** си уморен, нищо не можеш да прочетеш.*

⁸ <https://ruscorpора.ru>

⁹ Когато подчиненото изречение въвежда съчинително свързани предикативни части, вторият съчинен предикат може да бъде и от друг морфологичен тип: *Няма опасност неговата старица, **каквато** си е неспокойна и сън не я хваща, да закъснее.*

¹⁰ Типологичните проучвания потвърждават възможната близост на двете значения: в някои езици причина и сравнение дори могат да се маркират с еднакви средства (Заика/ Zaika 2019: 21).

ЛИТЕРАТУРА

- ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис.* София, Издателство на БАН.
- Заика 2019: *Заика, Н. М.* Полипредикативные причинные конструкции в языках мира: пространство типологических возможностей. – *Вопросы языкознания*, № 4, с. 7–32.
- Иванова, Петрова 2017: *Иванова, Е. Ю., Г. М. Петрова.* Болгарские возвратные клитики *се* и *си*: омонимия, полисемия, синтаксис. – *Вопросы языкознания*, № 1, с. 74–104.
- Коева 2017: *Коева, С.* Семантична и структурна характеристика на релативите в български – В: Петя Бъркалова, Светла Коева (съст.). *Съвременни тенденции в езиковедските изследвания: Доклади от Юбилейната научна сесия* (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев. 10–11 ноември, Паисиеви четения 2016, Пловдив). София, Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“, с. 196–219.

- Коева 2019: *Коева, С.* Типология на рестриктивните и нерестриктивните изречения в български – *Български език*, Приложение, с. 49–76.
- Лунд 2004: *Лунд, К. Х.* Датские причинные союзы в тексте. – *Скандинавская филология = Scandinavica*, 13, с. 162–174.
- Ницолова 1977: *Ницолова, Р.* Към характеристиката на сложните относителни изречения в съвременния български книжовен език (Сложни изречения с *както*). – *Годишник на Софийския университет, Факултет за славянски филологии*, т. LXVIII, с. 7–68.
- Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. София, Наука и изкуство.
- Пекелис 2013: *Пекелис, О. Е.* Иллокутивное употребление. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики. Москва.
- Пекелис 2015: *Пекелис, О. Е.* Причинные придаточные. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики. Москва.
- Петрова 2008: *Петрова, Г.* Функции на клитиките *се* и *си* в съвременния български език. Бургас, Димант.
- Петрова 2012: *Петрова, Г.* За употребата на „си“ като частица с модална функция. – В: *Езикът и културата в съвременния свят*. Велико Търново, Фабер, с. 361–367.
- Радева 2012: *Радева, П.* Динамика в синтаксиса на съвременния български език. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Cristofaro 2013: *Cristofaro, S.* Reason clauses. – In: *The World Atlas of Language Structures Online*. Dryer M. S., Haspelmath M. (eds.). Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Grosu, Landman 1998: *Grosu, A., Landman, F.* Strange relatives of the third kind. – In: *Natural Language Semantics*, 6, pp. 125–170.

REFERENCES

- Cristofaro 2013: *Cristofaro, S.* Reason clauses. – In: *The World Atlas of Language Structures Online*. Dryer M. S., Haspelmath M. (eds.). Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Grosu, Landman 1998: *Grosu, A., Landman, F.* Strange relatives of the third kind. – In: *Natural Language Semantics*, 6, pp. 125–170.
- GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis*. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ivanova, Petrova 2017: *Ivanova, E. Iu., G. M. Petrova.* Bolgarskie vozvratnye klitiki *se* i *si*: omonimiia, polisemiia, sintaksis – *Voprosy iazykoznanii*, № 1, s. 74–104.
- Koeva 2017: *Koeva, S.* Semantichna i strukturna harakteristika na relativite v balgarski. – In: *Petya Barkalova, Svetla Koeva (sast.). Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya: Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya (posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev. 1–11 noemvri, Pai-*

- sievi cheteniya 2016, Plovdiv). Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. M. Drinov“, s. 196–219.
- Koeva 2019: *Koeva, S.* Tipologiya na restriktivnite i nerestriktivnite izrecheniya v balgarski – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 49–76.
- Lund 2004: *Lund, K. Kh.* Datskie prichinnye soiuzy v tekste. – *Skandinavskaiia filologiiia = Scandinavica*, 13, s. 162–174.
- Nitsolova 1977: *Nitsolova, R.* Kam karakteristikata na slozhnite odnositelni izrecheniya v savremenniia balgarski knizhoven ezik (Slozhni izrecheniya s *kakto*). – *Godishnik na Sofiyskiya universitet, Fakultet za slavyanski filologii*, t. LXVIII, s. 7–68.
- Nitsolova 1986: *Nitsolova, R.* Balgarskite mestoimeniya. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Petrova 2008: *Petrova, G.* Funktsii na klitikite *se* i *si* v savremenniia balgarski ezik. Burgas, Dimant.
- Petrova 2012: *Petrova, G.* Za upotrebata na *si* kato chastitsa s modalna funktsiya. – In: *Ezikat i kulturata v savremenniia sviat*. Veliko Tarnovo, Faber, s. 361–367.
- Radeva 2012: *Radeva, P.* Dinamika v sintaksisa na savremenniia balgarski ezik. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Pekelis 2013: *Pekelis, O. E.* Illokutivnoe upotreblenie. Materialy dlia proekta korpusnogo opisaniia russkoi grammatiki. Moskva.
- Pekelis 2015: *Pekelis, O. E.* Prichinnye pridatochnye. Materialy dlia proekta korpusnogo opisaniia russkoi grammatiki. Moskva.
- Zaika 2019: *Zaika, N. M.* Polipredikativnye prichinnye konstruksii v iazykakh mira: prostranstvo tipologicheskikh vozmozhnostei. – *Voprosy iazykoznaniiia*, № 4, s. 7–32.

✉ Проф. д.ф.н. Елена Ю. Иванова
Санктпетербургски държавен университет
Санкт-Петербург, Университетская наб., д. 7–9
Россия 199034

✉ Prof. Elena Yu. Ivanova, DSc
St. Petersburg State University
St. Petersburg, Universitetskaya Emb., 7–9
Russia 199034